

POZIȚIA HISTRIEI ARHAICE ÎN CADRUL CRONOLOGIILOR SECOLELOR VII — VI î.e.n.

Unul din rezultatele cercetării stratului arhaic al coloniei milesiene Histria a fost acela al stabilirii limitelor cronologice în care se încadrează stratul respectiv, anume între ultimele decenii ale secolului al VII-lea î.e.n. și pînă aproape de sfîrșitul veacului următor¹. Cercetările au dovedit de asemenea că în cuprinsul acestui strat de cultură, a cărui grosime în cartierul de locuințe din zona de vest a cetății atinge pe alocuri 2,50 m, există trei nivele, a căror succesiune ne-a permis să periodizăm destul de strîns momentele importante din viața arhaicului histrian.

Suprapunerea celor trei nivele este constatată perfect stratigrafic². Prinul nivel arhaic, foarte subțire, se întinde pe nisipul plajei antice. Nivelul următor suprapune direct locuințele primului nivel sau, acolo unde depunerile care au făcut să crească primul orizont sînt mai dense, apare la o înălțime mai mare. Acest al doilea nivel se caracterizează printr-o varietate sporită de material arheologic, varietate explicabilă printr-o densitate de locuire crescută. Cea mai mare densitate de locuire este însă atinsă în nivelul arhaic III. În acest nivel, pe lîngă varietatea categoriilor ceramice grecești de import, se observă și o creștere procentuală a ceramicii autohtone, constatată de altfel și în nivelele anterioare, dar în chip cu totul sporadic. Procentul ceramicii autohtone continuă însă

¹ Rezultatele săpăturilor în stratul arhaic histrian, în cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, săpături efectuate între 1955 și 1960, au fost publicate în rapoartele anuale din *Materiale*, IV, 1957, p. 33—39; *Materiale*, V, 1959, p. 296—300; *Materiale*, VI, 1959, p. 280—284; *Materiale*, VII, 1960, p. 243—250; *Materiale*, VIII, 1962, p. 397—415. În completare, cu interpretarea materialului, vezi articolele: Suzana Dimitriu și Maria Coja, *La céramique et les débuts de la cité pontique d'Histria*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 69—92; P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria* în *Studii clasice*, IV, 1962, p. 49—69; Suzana Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 252—256; Suzana Dimitriu, *Événements du Pont Euxin de la fin du VI-e siècle av. n.è. reflétés dans l'histoire d'Histria*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 133—144; Suzana Dimitriu, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică, săpături 1955—1960*, în *Histria*, II (sub tipar).

² Vezi profilele secțiunilor în stratul arhaic, publicate în rapoartele citate în nota precedentă, precum și în *Histria*, II.

să rămână și în nivelul arhaic III, în netă inferioritate față de cel al ceramicii grecești.

Existența celor trei nivele în cadrul stratului arhaic histrian ne pune la îndemână un element de cronologie relativă, de la care pornim în cercetarea de față. Al doilea element cronologic îl oferă datele literare despre întemeierea Histriei. Al treilea element cronologic rezultă din interpretarea materialului ceramic care mobilizează cele trei nivele.

Rezultatele cercetărilor acestor trei elemente cronologice sînt următoarele :

Primul element, obținut cu ajutorul stratigrafiei, ne indică suita nivelelor arhaice, obținînd, așa cum s-a arătat mai sus, baza unei cronologii relative : primul nivel este mai vechi decît al doilea, iar acesta mai vechi decît al treilea. Întrebarea firească, care decurge din constatarea acestei stări de fapt și în scopul de a cîștiga un element de cronologie absolută, este aceea referitoare la vechimea primului nivel de viață histrian. Aici intervine al doilea element, informația istorică, reprezentată prin știrile păstrate la Pseudo-Skymnos și Eusebios asupra datei întemeierii Histriei, informații analizate în câteva lucrări precedente³. Fără a ne repeta în acest articol argumentele, trebuie totuși să mărturisim că ne-am folosit și noi de metoda comună, care constă în consolidarea unei date istorice cu sprijinul unui material arheologic, datat la rîndul lui tot prin izvoare istorice, de multe ori contestabile⁴. În cazul Histriei, „punctul fix” istoric îl constituie olympiada 31 (= 656 î.e.n.), sincronizată de către Eusebios cu momentul întemeierii acestei colonii milesiene, punct fix care s-a dovedit a fi însă tot atît de inoperant ca și celelalte date labile din constelația sistemului preconizat de episcopul arian⁵. În schimb,

³ Vezi *supra*, n. 1.

⁴ Se estimează că ceramica corintiană și atică reprezintă puncte de reper, cărora li se ancorează ceramica grecească orientală, sistematizată oarecum deocamdată doar pe criterii stilistice. Dar cronologia ceramicii corintiene stabilită de Payne pe baza datei 628, dedusă din Tucidide VI, 4, pentru întemeierea Selinuntului, este posibilă de remaniere, în funcție de exemplarele descoperite, după construirea acestei cronologii, în muzeul din Palermo, exemplare mai vechi decît cele cunoscute de Payne la Selinunt (lucrările și observațiile critice expuse la J. Ducal, *L'archaïsme à la recherche des points de repère chronologique*, în *BCH*, LXXXVI, 1, 1962, p. 165 - 183). S-a ajuns astfel în situația de a fi impusă o reconstruire a eșafodajului cronologic întocmit de Payne (ceea ce ar duce la totala perturbare a cronologiei ceramicii arhaice sau, pentru a se evita alcătuirea unei noi scheme cronologice, să se urce data întemeierii Selinuntului către anul 650 î.e.n., conform izvoarelor Diodor și Eusebios. Această din urmă soluție, sugerată de G. Vallet și F. Villard, *Les dates de fondation de Mégara Hyblaea et de Syracuse*, în *BCH*, LXXVI, 2, 1952, p. 289 - 326, în special p. 318 - 321, dacă nu se verifică prin comparație cu situațiile din alte colonii, ni se pare însă și mai artificială, pentru că printr-un izvor istoric contestabil se datează o anumită categorie ceramică, prin care se reîncearcă apoi să se redatze așezarea. Tot alt de preară este și cronologia datei distrugerii Smyrnei, celălalt pilon de bază al perioadei arhaice grecești. Discuții asupra datei distrugerii Smyrnei și implicit asupra materialului ceramic descoperit pe nivelul său de distrugere, la J. M. Cook și J. K. Anderson, *Old Smyrna*, în *BSA*, 53 - 54, 1959, p. 25 - 27 și 143 - 148, precum și în lucrările citate mai sus.

⁵ Cronica lui Eusebios, ed. R. Helm, Berlin, 1956, p. 95 b ; Cf. P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 64 - 67 ; Suzana Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, p. 254. Evenimentele istorice nu se sincronizau, în arhaic, cu olympiadele : cf. A.R. Burn, *Dates in the early greek history*, în *JHS*, I.V, 11, 1935, p. 143 și în special p. 141 : „Chiar dacă ar fi adevărat să regele Chionis al Spartei a cîștigat cursa cea lungă pentru a treia oară în 656, totuși teza conform căreia colonia Istros a fost întemeiată în același an rămîne, nu mai puțin, o calculație a unor erudiți de mai tîrziu”.

cealaltă informație, datorită lui Pseudo-Skymnos și exprimată în versurile 768—772 : „Histria a fost întemeiată, cînd armata sciților barbari a trecut în Asia, urmărind pe cimerienii care fugeau din Bospor”⁶, capătă mai multă consistență apropiată de pasajul din Herodot I 103 :” [Kya-xares], pe cînd asedia Ninive, după ce într-o ciocnire îi învinsese pe asirieni, năvăliră asupra-i o mare mulțime de sciți înarmați, în frunte cu regele lor Madyas . . . *Sciții s-au năpustit spre Asia, alungînd pe cimerienii din Europa*”⁷ (s.n.). Pentru fixarea cît mai strînsă în timp a acestor evenimente ne ajută „colaborarea” cu cronologiile orientale, datorită cărora acest prim asediu al Ninivei s-a dovedit a fi avut loc în jurul anilor 626—625 î.e.n.⁸ Invazia scitică și, implicit, întemeierea Histriei paralelizată cu această invazie, ar avea deci loc după 625, respectiv în ultimele două decenii ale secolului al VII-lea î.e.n. și nu mai tîrziu, deoarece întemeierea Histriei, așa cum reiese din cele două izvoare, precede întemeierea Olbiei, care, după Eusebios, este în 646 ; din interpretarea lui Pseudo-Skymnos, „în timpul imperiului med”, respectiv circa 600 ; după rezultatele cercetărilor sovietice, în al doilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n.

Situația de teren a primului nivel arhaic histrian ne înfățișează, de altfel, acest nivel ca foarte subțire, ceea ce demonstrează existența lui într-o perioadă scurtă. Această perioadă a putut fi încadrată cronologic cu ajutorul celui al treilea element, materialul ceramic cu care nivelul respectiv este mobilat.

Materialul ceramic existent în *primul orizont arhaic histrian* este următorul :

1) Ceramică „rodiană” A (Middle Wild Goat style A) și înrudită (boluri cu păsări)⁹.

2) Ceramică „rodiană” B (Late Wild Goat style B) în foarte mică măsură și categorii înrudite cu „rodian” A—B (boluri și cupe)¹⁰.

3) Ceramică Chios de lux în foarte mică măsură, mai multă ceramică Chios de uz curent¹¹.

⁶ *Geographi Graeci Minores*, ed. C. Müller, 1855—1861.

⁷ Tradus de A. Piatkovsky-F. Vanț-Ștef, București, 1961.

⁸ Cf. B.N. Grakov, *Каменское городище на Днепре*, în *MIA*, 36, 1954, p. 13 ; vezi și critica lui P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 64, cu privire la invazia sciților între 633—624 î.e.n. ; Suzana Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, p. 255, n. 28. În genere, punctele cronologice de reper căutate în contextul lumii grecești arătîndu-se a fi destul de șubrede, posibilități mai sigure de datare par a fi oferite de cronologiile orientale, în care datele unor evenimente istorice sînt recuperate prin sincronizarea cu anumite fenomene naturale : eclipse, cutremure, inundații, fenomene databile la rîndul lor prin mijloacele moderne de cercetare ale astronomiei și geologiei.

⁹ *Histria*, II, *Catalogul ceramic*, nr. : 4, 5, 11, 14, 18, 19, 21. Wild Goat style A și B reprezintă terminologia folosită de R.M. Cook, *GPP*, p. 118 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, nr. : 35, 48, 66, 77, 87, 121, 127, 129, 131, 139, 146, 149, 166—167, 169, 171 — 181, 186—187, 196—202, 213, 215, 222, 231—232, 246—248, 250—252, 266—267, 271, 275, 281, 289—290, 293, 296, 299—301, 303, 307.

¹¹ *Ibidem*, nr. : 335—336, 338 ; 348—349, 351, 365, 372, 375, 380, 386.

4) Serii ceramice de uz curent, grecești orientale, din centre nedeterminate ¹².

5) Ceramică de uz curent, cenușie ¹³.

6) Ceramică autohtonă în foarte mică măsură ¹⁴.

Din aceste șase grupe, ultimele trei exclud o posibilitate de datare „prin sine”, iar ceramica de Chios trebuie ancorată la ceramica „rodiană”. Totuși, nici aceasta din urmă nu se datează numai prin ea însăși. Criteriile stilistice după care s-au întocmit grupele „rodiane” au fost de câteva ori profund remaniate ¹⁵. Renunțând de a intra în discuții care ar depăși cadrul articolului de față, reținem ca valabilă în clasificarea ceramicii „rodiane” secvența „rodian” A (Wild Goat style A), grupă mai veche, „rodian” B (Wild Goat style B), grupă mai nouă. În primul orizont arhaic histrian s-a descoperit, aproape în exclusivitate, categoria „rodian” A. Exemplare din această categorie s-au mai descoperit în Bazinul Pontic, în așezările de la Berezan ¹⁶ și Panticapeum ¹⁷, iar în Mediterana în cele două așezări care constituie temelia cronologiilor pentru epoca arhaică greacă, Selinunt ¹⁸ și Smyrna ¹⁹, precum și în unele complexe funerare din Sicilia și Rodos ²⁰, asociate cu ceramică corintiană.

În funcție de cronologia lui Payne, aplicată exemplarelor corintiene, „rodianul” A (Middle Wild Goat style A) a fost datat în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. ²¹. În ceea ce privește situația de la Histria, existența „rodianului” A în primul nivel arhaic (pentru începutul căruia am putut, prin interpretarea lui Pseudo-Skymnos, câștiga un element de cronologie mai sigură) fixează datarea acestei grupe ceramice în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., nemaifiind nevoie să recurgem la o datare pe ocolite, prin intermediul ceramicii corintiene.

Tot în primul nivel arhaic de la Histria se găsesc și exemplare din categoria bolurilor de păsări, înrudită cu „rodianul” A ²². Faptul că aceste boluri nu apar în cel de-al doilea nivel arhaic histrian ne îndreptățește să considerăm acest nivel II ca *un terminus ante quem* pentru

¹² *Histria*, II, *Catalogul ceramic*, nr.: 516 — 517, 528, 531, 533, 538, 540, 568, 571 — 572, 578, 594, 604, 607 — 608, 611 — 612, 618 — 619, 621, 624, 630, 633, 638, 653, 662, 665, 667, 670, 679, 682 — 683, 702 — 703, 714, 717, 722.

¹³ *Ibidem*, nr.: 439, 444, 449, 450, 457 — 459, 464, 470, 478, 481, 483 — 485, 492.

¹⁴ *Ibidem*, nr.: 857, 872, 886, 887, 902.

¹⁵ Diferitele criterii stilistice de clasificare a ceramicii „rodiane” sînt expuse în următoarele lucrări principale: E.R. Price, *East greek pottery*, CVA, *Classification des céramiques antiques*, 13, Paris, 1928; E. Pottier, *Catalogue des vases du Louvre*, Paris; K.F. Kinch, *Vroulia*, Berlin, 1914; A. Rumpf, *Zu den klazemantischen Denkmälern*, în *JDI*, XLVIII, 1, 1933, p. 55 și urm. privire de ansamblu la M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucarest, 1938, p. 233 și urm.; W. Schiering, *Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos*, Berlin, 1957; R.M. Cook, *GPP*, p. 118 și urm.

¹⁶ Cf. V.M. Skudnova, *Родосская керамика... Бerezan*, în SA, 1960, 2, p. 153 și urm.

¹⁷ Cf. W. Schiering, *op. cit.*, p. 10 (Kamiroi). Un exemplar inedit în Muzeul Pușkin, Moscova.

¹⁸ Cf. W. Schiering, *op. cit.*, p. 10 (Kamiroi), 11 (Euphorbos).

¹⁹ *Ibidem*, p. 10 (Kamiroi), 13 (Vlastos).

²⁰ *Ibidem*, p. 11 (Kamiroi), 12 (Euphorbos), 13 (Vlastos).

²¹ R.M. Cook, *GPP*, p. 119.

²² Cf. W. Schiering, *op. cit.*, p. 36; R.M. Cook, *op. cit.*, p. 117 — 118.

circulația bolurilor cu păsări, ca și pentru ceramica „rodiană” A, cu care bolurile respective apar de obicei asociate. Bolurile cu păsări de la Histria, prin cronologie și aspect, confirmă existența seriei târzii preconizată de R. M. Cook²³ și databilă către sfârșitul secolului al VII-lea î.e.n. În primul nivel arhaic de la Histria și-a făcut apariția, în foarte mică măsură, și ceramica „rodiană” B. Faptul că puținele exemplare din această grupă se găseseră încă asociate cu „rodianul” A și cu bolurile cu păsări târzii înseamnă, credem, că „rodianul” B a început să pătrundă la Histria spre sfârșitul duratei nivelului arhaic I, continuându-și din plin existența în nivelele următoare. Începutul circulației grupei „rodian” B către sfârșitul secolului al VII-lea î.e.n. pare deci un fapt asigurat.

Alături de cele câteva exemplare „rodian” B, apar și unele categorii înrudite cu grupele „rodian” A—B, dintre care cităm, în primul rând, bolurile cu rozete. Descoperirea într-un depozit de la Corint a unui bol cu rozete datat în ultimul sfert al secolului al VII-lea²⁴, confirmă părerea lui R. M. Cook despre începutul circulației acestei categorii de boluri încă în secolul al VII-lea târziu²⁵, circulație care se va manifesta din plin în secolul următor²⁶.

Conjugând acum toate elementele pe care materialul ceramic ni le-a pus la îndemână, sîntem îndreptățiți să credem că nivelul arhaic I histrian și-a încheiat viața în pragul secolului al VI-lea î.e.n.²⁷. În intervalul cuprins, deci, între circa ultimul sfert al secolului al VII-lea și secolul al VI-lea *foarte timpuriu* putem încadra și ceramica de Chios și celelalte categorii grecești orientale mai puțin semnificative, precum și ceramica cenușie și exemplarele de ceramică autohtonă.

Nivelul arhaic II: În cadrul acestui nivel, constatat stratigrafic ca succedînd primului nivel, s-au descoperit următoarele categorii ceramice.

1) Ceramică „rodiană” A (Middle Wild Goat style A) în foarte mică măsură²⁸.

2) Ceramică „rodiană” B (Late Wild Goat style B) și categorii înrudite cu „rodian” A—B (boluri și cupe)²⁹.

²³ R.M. Cook, *op. cit.*, p. 117—118; M. Lambrino, *op. cit.*, p. 42, le considera ca „serii din cele mai vechi, datate deci în a doua jumătate a secolului VII”, P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 56, n. 1. Apropie bolurile cu păsări de la Histria de exemplarele descoperite în complexe de din Sicilia și sudul Italiei, unde apar asociate cu ceramica protocorintiană târzie și corintiană de tranziție, datate respectiv între 650 și 620 î.e.n.: despre bolurile cu păsări de la Histria și datarea lor cf. și Suzana Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, p. 252, n. 14.

²⁴ C. Roebuck, *Ionian trade and colonization*, New York, 1959, p. 84.

²⁵ *Op. cit.*, p. 118.

²⁶ Despre circulația bolurilor cu rozete la Histria, cf. M. Lambrino, *op. cit.*, p. 42 „cel puțin pînă la mijlocul secolului VI”.

²⁷ R.M. Cook, care a examinat toată ceramica arhaică de la Histria, a opinat pentru această dată.

²⁸ *Histria, II, Catalogul ceramic*, nr. 1.

²⁹ *Ibidem*, nr. 23—26, 28—30, 33—31, 36, 40—41, 49—50, 53, 58—59, 69, 71, 73, 75—76, 78—79, 89, 91, 93, 99—100, 103, 108, 112—114, 120, 122, 124, 136, 143, 152, 170, 182, 194—195, 203, 216, 220—221, 223—234, 249, 253—259, 269—270, 272—273, 279, 282, 284—285, 292, 305—306.

- 3) Ceramică Chios de lux în foarte mică măsură, mai multă ceramică Chios de uz curent³⁰.
- 4) Cupe Mici Maeștri, ioniene³¹.
- 5) Serii ceramice de uz curent, grecești orientale, din centre nedeterminate³².
- 6) Ceramică de uz curent cenușie³³.
- 7) Ceramică corintiană³⁴.
- 8) Ceramică atică cu figuri negre³⁵.
- 9) Ceramică autohtonă³⁶.

Prezența sporadică a ceramicii „rodiană” A în cadrul nivelului arhaic II înseamnă că acest nivel își are începutul în perioada de sfârșit a „rodianului” A. Cantitatea mai mare de ceramică „rodiană” B indică o nouă etapă în evoluția stilistică a ceramicii „rodiane”. Secvența „rodian” A — „rodian” B pare deci încă o dată confirmată. Data de interferență a celor două grupe este, așa cum a reieșit din cercetarea materialului nivelului I, pragul anului 600, ceea ce confirmă cronologia lui R. M. Cook, respectiv data de 610 pentru începutul „rodianului” B³⁷. Cît privește durata ceramicii „rodiană” B în contextul nivelului arhaic II, această durată poate fi dedusă cu ajutorul ceramicii atice. Ceramica atică este reprezentată în nivelul II printr-un fragment de cupă cu comaști³⁸, printr-un fragment de cupă Siana³⁹ și prin două fragmente, unul de crater și unul de deinos, ambele din cercul lui Lydos⁴⁰. Exemplarul care oferă mai sigure posibilități de datare este cupa cu comaști, pentru că, se știe, cupele cu comaști precedă cupele Micilor Maeștri, care sînt destul de just datate, pe baza inscripțiilor și a semnăturilor de pictori de pe ele, între circa 560 și sfîrșitul celui de al 3-lea sfert al secolului al VI-lea î.e.n.⁴¹. Faptul că în contextul nivelului arhaic II cupele Micilor Maeștri lipsesc înseamnă că este asigurată anterioritatea cupelor cu comaști asupra cupelor Micilor Maeștri. Prezența cupei cu comaști în nivelul arhaic II trebuie legată deci cu o perioadă dinainte de 560 (550), perioadă valabilă și pentru circulația ceramicii „rodiană” B în nivel. Aceste elemente de datare fixează și cronologia celor două exemplare din cercul lui Lydos, infirmînd criteriile după care activitatea pictorului respectiv a fost cohorită exclusiv în al treilea sfert al secolului al VI-lea

³⁰ *Histria*, II, *Catalogul ceramic*, nr. 337, 339, 345, 350, 353—354, 366, 382.

³¹ *Ibidem*, nr. 419—421.

³² *Ibidem*, nr. 518—520, 524—526, 534, 536, 539, 541—544, 548—551, 558—560, 563, 565—566, 573—574, 577, 579, 583—587, 595—596, 598, 603, 606, 613—617, 620, 625—628, 632, 636, 639, 641, 643, 651—652, 655—656, 659, 671, 673, 684, 693—696, 698—699, 704—705, 708, 716, 718—720, 724, 726.

³³ *Ibidem*, nr. 437—438, 441, 448, 451, 453—454, 456, 468, 472—473, 475, 482, 493, 494.

³⁴ *Ibidem*, nr. 727—728, 737, 744.

³⁵ *Ibidem*, nr. 760, 766, 789, 819.

³⁶ *Ibidem*, nr. 851, 855, 858—860, 868, 881, 883, 889, 891, 899, 915.

³⁷ *GLP*, p. 121 : „puțin înainte de 600”.

³⁸ *Vezi supra*, n. 35, nr. 789.

³⁹ *Vezi supra*, n. 35, nr. 819.

⁴⁰ *Vezi supra*, n. 35, nr. 760, 766.

⁴¹ R.M. Cook, *op. cit.*, p. 80 : *Lip cup*, între anii 565—535 ; *Band cup*, între anii 550—520.

i.e.n.⁴². Această cronologie joasă nu convine celor două exemplare din nivelul arhaic II histrian, raportându-se, dimpotrivă, la cronologia lui Lydos ca începînd în al doilea sfert al secolului al VI-lea și continuîndu-se și pe parcursul unei perioade din sfertul următor ⁴³. În sfîrșit, cu aceste elemente putem confirma și cronologia lui Payne, aplicabilă exemplarelor de ceramică corintiană, faza mijlocie a stilului, din nivelul II ⁴⁴. Putem încadra deci nivelul arhaic II histrian între circa 600 și 570 (60) i.e.n., limite în care se încadrează și cupele Micilor Maestri ioniene, ceramică de Chios, seriile de uz curent grecești orientale, exemplarele de ceramică cenușie și exemplarele de ceramică autohtonă.

Nivelul arhaic III: Categoriile ceramice existente în cuprinsul acestui nivel sînt următoarele :

1) Ceramică „rodiană” B (Late Wild Goat style B) în cantitate încă apreciabilă și categorii înrudite (boluri și cupe) ⁴⁵.

2) Ceramică Chios de lux, în foarte mică măsură (un exemplar), mai multă ceramică de uz curent ⁴⁶.

3) Ceramică Fikellura și un exemplar de cupă Mici Maestri, ioniană ⁴⁷.

4) Ceramică clazomeniană, în foarte mică măsură ⁴⁸.

5) Serii de uz curent, grecești orientale, din centre nedeterminate ⁴⁹.

6) Ceramică de uz curent, cenușie ⁵⁰.

7) Ceramică corintiană ⁵¹.

8) Ceramică atică cu figuri negre ⁵².

9) Ceramică autohtonă ⁵³.

Chiar numai din simpla enumerare a categoriilor ceramice aparținînd tabelului de mai sus rezultă varietatea sporită a acestora în nivelul arhaic III. După cum s-a arătat în rîndurile precedente, viața nivelului arhaic II se încheie spre 570 (60) i.e.n., oferind totodată un *terminus post quem* pentru nivelul următor. Aceasta socotit în mare, dar cu posibilități de precizare mai strînsă : în primul rînd, prin cupele Micilor Maestri,

⁴² *Histria*, II, *Catalogul ceramic*, p. 82.

⁴³ J.D. Beazley, *Dev.*, p. 38. Un fragment tot din cercul lui Lydos a fost descoperit și în nivelul arhaic III; vezi *infra*, n. 52, nr. 769. De asemenea, un fragment din același cerc a fost găsit și la necropola tumulară, în contextul tumulului XX, datat 560-550 : P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955-1961, Histria*, II, tumul XX/2.

⁴⁴ N.C., p. 58-66.

⁴⁵ *Histria*, II, *Catalogul ceramic*, nr. 32, 51, 60-61, 63-65, 70, 80-83, 85, 97-98, 101, 104-106, 115, 123, 126, 132, 138, 142, 151, 157, 165, 177, 189, 204-207, 217, 226-227, 260-261, 283, 286-288, 294-295, 298, 302.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 340, 352, 355-364, 367-371, 376-377, 379, 383-385, 387.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 388-418, 422.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 429-430.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 522, 523, 527, 529-530, 535, 537, 545-547, 552-556, 561-562, 564, 575-576, 580, 588-593, 602, 605, 622, 623, 629, 637, 642, 646, 648-650, 654, 657-658, 660, 664, 669, 672, 674-676, 678, 686-688, 697, 706, 709-712, 723.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 440, 442, 445-446, 452, 455, 460-462, 465-467, 469, 471, 474, 479-480, 486-490, 495-497.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 729, 738, 740, 743.

⁵² *Ibidem*, nr. 755-756, 758-759, 761-762, 768, 769, 771-775, 777, 779, 780-783, 785, 793, 807-811, 813, 815-818, 823-827, 832-836, 840.

⁵³ *Ibidem*, nr. 856, 869, 876-879, 885, 888, 903, 909, 914.

a căror datare am formulat-o mai sus. Ținând seama de această datare (ca începînd din 560), precum și de faptul că ceramica corintiană din faza tîrzie, din nivelul III, apare de regulă asociată cu cupe Mici Maestri, *Lip cup*, putem postula pentru începutul nivelului arhaic III histrian data de circa 560 î.e.n., cînd de fapt se încheie și existența nivelului II. Cît privește durata nivelului III, estimarea unei perioade de circa 50 de ani pare asigurată, prin prezența în nivel a ceramicii atice cu figuri negre tirzii. Sfirșitul circulației acestei grupe atice se cunoaște, în genere, că se prelungește în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.⁵⁴. Seriile de la Histria nu pot coborî însă atît de jos, pentru că se găsesc asociate cu ceramică Fikellura (și cu foarte puțină ceramică clazomeniană), care, la rîndul ei, este absentă în toate complexele din lumea greacă databile în secolul al V-lea î.e.n.⁵⁵. Viața nivelului arhaic III de la Histria se încheie spre sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., cînd a avut loc o mare distrugere prin foc, distrugere constatată atît pe „platoul”⁵⁶ din partea de vest a cetății, cît și, recent, în zona sacră (T) a orașului⁵⁷. Această distrugere am încercat să o raportăm la evenimentul cel mai important de la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., expediția lui Darius și raidul scitic de represalii⁵⁸. Viața nivelului arhaic III histrian ar acoperi deci perioada circa 560 – 510 î.e.n. Categoriile ceramice din acest ultim nivel se înca-drează, așadar, între aceste limite.

Considerînd în ansamblu ceramica din stratul arhaic de la Histria, avem de făcut următoarele observații :

1) Săpăturile de la Histria dintre anii 1955–1960 au dat, pentru prima oară, posibilitatea de a putea periodiza materialul arheologic pe nivele, în cuprinsul stratului arhaic.

2) În funcție de începutul Histriei într-un moment aparținînd ultimului sfert al secolului al VII-lea î.e.n., ceramica „rodiană” A, din primul nivel arhaic histrian, datează categoriile analoge de la Berezan, Panticapeum, Selinunt și Smyrna. Tot prin Histria se confirmă pentru „rodianul” A cronologia preconizată de R. M. Cook în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n.⁵⁹.

⁵⁴ Principalele puncte de reper pentru cronologia ceramicii atice cu figuri negre tirzii sînt : tumulul de la Marathon (490) ; materialul din stratul de umplură provenit din distrugerea Acropolei de către perși (480) : cf. B. Graef și E. Langlotz, *Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen*, vol. I, Berlin, 1925 ; vol. II, 1933 ; inventarele din diverse complexe închise, puțuri și morminte din Atena : cf. E. Vanderpool, *The rectangular rock-cut shaft*, în *Hesperia*, XV, 4, 1946, p. 289–315 ; C.G. Boulter, *Graves in Lenormant street, Athens*, în *Hesperia*, XXXII, 2, 1963, p. 113–123.

⁵⁵ R.M. Cook, *Fikellura Pottery*, în *BSA*, XXXIV, 1933–1934, p. 30 și 90 citează ca o excepție un exemplar Fikellura, grupa O1, descoperit împreună cu un exemplar atic, datat în 460 î.e.n.

⁵⁶ „Platoul” (zona de vest a cetății) reprezintă un termen convențional, „platoul” rezultînd din depunerea resturilor antropogene, în perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n. și pînă în secolul I e.n., cînd această parte a așezării este părăsită și devine necropolă romană ; despre locuințele din nivelul arhaic III, distruse de acest incendiu, cf. *Histria*, II.

⁵⁷ În săpăturile din 1960. Despre rezultatele acestor săpături, cf. D.M. Pippidi, *Gli scavi nella zona sacra di Histria*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, în special p. 152–155.

⁵⁸ Suzana Dimitriu, *Evénements du Pont Euxin . . .*, p. 144.

⁵⁹ Vezi *supra*, n. 21.

3) Prin faptul că în primul nivel arhaic de la Histria ceramica „rodiană” B (Late Wild Goat style B) apare în proporție extrem de redusă față de aceea a „rodianului” A și, pe de altă parte, „rodianul” B găsindu-se în mod frecvent în nivelul următor, secvența „rodian” A — „rodian” B este de asemenea confirmată⁶⁰.

4) Prin faptul că ceramica „rodiană” B apare și în al treilea nivel arhaic histrian, durata acestei categorii ceramice depășește data de sfârșit, 570 î.e.n., propusă de R. M. Cook⁶¹, și chiar data de 550, propusă de A. Rumpf⁶² și de W. Schiering⁶³.

5) Se confirmă cronologia bolurilor cu păsări târzii pentru a doua jumătate a secolului al VII-lea — secolul al VI-lea foarte timpuriu și cronologia bolurilor cu rozete pentru sfârșitul secolului al VII-lea și cea mai mare parte a secolului următor. Bolul cu ochi pare să fi avut o durată mai lungă decât i se conferă în general⁶⁴, dat fiind faptul că un astfel de exemplar a fost descoperit în nivelul arhaic III histrian⁶⁵.

6) Prin faptul că ceramica corintiană din faza mijlocie și târzie a stilului apare la Histria conjugată cu ceramica „rodiană” B, se confirmă justetea cronologiei lui Payne pentru aceste grupe ceramice⁶⁶. Dar în cazul acesta data întemeierii Selinuntului trebuie privită din punctul de vedere al anului 650⁶⁷.

7) În funcție de materialul ceramic corintian mijlociu apărut la Histria în cel de-al doilea nivel arhaic, *material mai recent* decât cel descoperit la Smyrna pe nivelul său de distrugere, data sfârșitului Smyrnei nu poate avea loc după 585⁶⁸, ci trebuie gândită spre 600, așa cum sugerează J. M. Cook⁶⁹.

8) Ceramica Chios de lux, ca și cea elazomeniană, fiind la Histria în netă minoritate față de celelalte categorii ceramice, nu pot aduce vreo contribuție esențială în cronologie. În schimb, prezența amforelor de Chios, cu și fără angobă, de-a lungul celor trei nivele arhaice arată că vechea teză care susținea anterioritatea amforelor cu angobă asupra celor fără angobă nu mai este valabilă⁷⁰. De asemenea, prezența amforelor de Chios cu gîtul convex confirmă cronologia circulației lor și în secolul al VI-lea î.e.n., nu numai în secolul al V-lea⁷¹.

⁶⁰ Vezi *supra*, p. 668.

⁶¹ *Ibidem*, p. 122.

⁶² *Malerei und Zeichnung*, München, 1953, p. 45—46, cu exemplificări la pl. nr. 11.

⁶³ *Op. cit.*, p. 12.

⁶⁴ Cf. R.M. Cook, *GPP*, p. 118.

⁶⁵ Vezi *supra*, n. 45, nr. 165.

⁶⁶ Vezi *supra*, n. 44.

⁶⁷ Vezi *supra*, n. 4.

⁶⁸ Chiar anul 575 : cf. A. Rumpf, *op. cit.*, p. 46.

⁶⁹ *Op. cit.*, p. 25—27.

⁷⁰ Susținută de M. Lambrino, *op. cit.*, p. 100 și urm.

⁷¹ Aceeași constatare și la I.B. Zcest, *Керамическая тара Восточной Азии*, în *MIA*, 83, 1960, p. 74, 133 și pl. III/10 a, II/a-b ; J.K. Anderson și colab., *Excavations on the Kofinā Ridge, Chios*, în *BSA*, XLIX, 1954, p. 139, nr. 51 și fig. 8 : „arhaic târziu” ; M. Lambrino, *op. cit.*, p. 110, remarcă cu dreptate că acest tip de gît de amforă „pare să constituie capul unei serii a cărei fabricație pare să se prelungească în cursul secolului V”.

9) Prin faptul că ceramica Fikellura apare numai în nivelul arhaic III histrian, se confirmă cronologia acestei categorii ceramice ca începînd din al doilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n., conform părerii lui R. M. Cook ⁷², dar trebuia să adăugăm (în cazul Histriei) spre sfîrșitul acestui al doilea sfert. Repertoriul decorativ al ceramicii Fikellura se îmbogățește cu cîteva elemente noi : centauri și menade, apoi noi sintaxe compoziționale ca : centauri și comași benchetuind, satyri urmărind menade ⁷³.

10) Se confirmă secvențele stilistice și cronologiile din cadrul ceramicii atice. Cronologia lui J. D. Beazley pentru activitatea lui Lydos convine mai degrabă exemplarelor de la Histria, decît cronologia propusă de R. M. Cook ⁷⁴.

11) În ultimele decenii ale secolului al VII-lea î.e.n. și pe tot parcursul secolului următor circulă la Histria diverse categorii ceramice grecești orientale, cu precădere amfore, ale căror centre de proveniență urmează să fie determinate.

12) Proporția ușor crescută de ceramică autohtonă din ultimul nivel arhaic histrian vădește și pătrunderea sporită a elementului autohton în mediul grecesc, ca începînd încă din secolul al VI-lea î.e.n.

În sfîrșit, concentrînd și mai mult rezultatele obținute prin cercetarea de față, ajungem la următoarele concluzii esențiale :

1) O perioadă de timp, evident cît mai scurtă, oferă mai multe posibilități de mînuire a cronologiilor decît un „punct fix”. Pentru Histria, perioada care ne interesează în această cercetare este cuprinsă între ultimul sfert al secolului al VII-lea î.e.n. și circa ultimul deceniu al veacului următor.

2) În această perioadă, grație celor trei nivele arhaice constatate stratigrafic, am încadrat anumite grupe „rodiane”, care, la rîndul lor coroborîndu-se cu ceramica corintiană și atică, datează și alte categorii ceramice mai puțin semnificative.

3) Pentru Bazinul Pontic, ceramica „rodiană” este tot atît de importantă ca și ceramica corintiană în apus.

4) Verificarea corintianului prin „rodian” apare cu atît mai interesantă, cu cît prin această operație avem șansa de a repara fisurile ivite în cronologia Selinuntului și a Smyrnei, cei doi piloni de bază ai perioadei arhaice grecești.

Aceasta este contribuția Histriei la cronologia și tipologia ceramicii arhaice grecești. Dar nu trebuie să uităm că, în afară de foarte rare excepții, cronologiile sînt încă labile și în foarte multe cazuri sîntem reduși

⁷² *GPP*, p. 132. Ne referim la exemplarele din grupul stilistic B, datat de R.M. Cook, *Fikellura Pottery*, p. 7-8 : B1 între 560-550 ; B2, 550-540. La Histria, vezi *supra*, n. 47, nr. 388, eventual nr. 390 ; un fragment din acest grup a fost descoperit și la necropola tumulară : *Histria*, II, Tumul XVII, împreună cu un fragment de cupă atică Mici Maestri, *Lip cup*. Alte fragmente, publicate în *Vases archaïques d'Histria* și încadrate în grupul B (R.M. Cook, *CVA British Museum* 8, p. 1) nu ne servesc decît din punctul de vedere al tipologiei, intrucît nu au fost descoperite în contexte stratigrafice precise.

⁷³ Vezi *supra*, n. 47, nr. 388, 416.

⁷⁴ Vezi *supra*, p. 668 și n. 42, 43.

la mînuirea cu mai multă sau mai puțină îndemînare, a unor simboluri. Transformînd însă aceste simboluri în realităţi, cu ambiţie de microprecizie, riscăm ca părerile noastre, din modeste şi ponderate, să devină prezumţioase.

SUZANA DIMITRIU

МЕСТО АРХАИЧЕСКОЙ ИСТРИИ В РАМКАХ ХРОНОЛОГИИ VII—VI ВЕКОВ ДО Н. Э.

РЕЗЮМЕ

В результате исследований архаического слоя милетской колонии Истрии были установлены его хронологические пределы, а именно: от последних десятилетий VII в. до н. э. и почти до конца следующего века. Исследования доказали также, что в этом культурном слое, толщина которого в жилом квартале западной части Истрии достигает иногда 2,50 м, различаются три горизонта, последовательность которых предоставила автору возможность составить более подробную периодизацию важных моментов из жизни архаической Истрии.

Установление хронологических пределов первого горизонта стало возможным благодаря сообщению Псевдо-Скимна, подтвержденному археологическими материалами (керамическими): они ограничиваются концом VII в. до н. э. и самым началом VI в.

Для хронологической характеристики второго горизонта был использован археологический материал (керамика) с наиболее характерными аттическими экземплярами, а именно Komastenschale: II архаический горизонт датируется примерно периодом между 600 и 570 (60) гг. до н. э.

III архаический горизонт соответствует 570(560) — 510 гг., что обосновано аттическим археологическим материалом (керамика), в особенности кубками «Kleinmeister». Истрийский архаический период закончился бурно: как гибелью в огне самой крепости, так и разрушением всего плато к западу от нее. Это пожарище было связано с самым значительным событием, происшедшим в понтийском бассейне в конце VI века, а именно с отступлением войск Дария, преследовавшихся скифами.

LA POSITION DE HISTRIA ARCHAÏQUE DANS LES CHRONOLOGIES DES VIIe ET VIe SIÈCLES AV. N. È.

RÉSUMÉ

Les fouilles exécutées dans la couche archaïque de la colonie milésienne Histria ont donné la possibilité d'établir les limites chronologiques de cette couche qui se situent entre les dernières décennies du VIIe siècle av.n.è. et les dernières du siècle suivant. Dans l'épaisseur de cette couche

qui atteint par ailleurs 2,50 m, on a pu déterminer trois niveaux d'habitat à succession ininterrompue.

La chronologie du premier niveau archaïque a été obtenue en corroborant les données littéraires (Pseudo-Skymnos) au matériel archéologique (céramique) : vers la fin du VIIe siècle av.n.è. — commencement du VIe siècle.

La chronologie du deuxième niveau s'appuie sur la céramique attique (coupes à comastes). Le deuxième niveau s'encadre entre 600 et 570 (560) av.n.è., et le troisième durant la période 570 (60) — 510, étant documenté particulièrement par la céramique attique (coupes des Petits Maîtres). La fin de la période archaïque historique semble s'être consommée dans des conditions violentes, un vaste incendie ayant été constaté dans la cité (secteur T) et sur le plateau, à l'ouest de la ville. On a essayé de rapporter cette destruction de l'habitat à l'événement le plus important de la fin du VIe siècle, dans le bassin pontique : la retraite des troupes de l'expédition de Darius et celle de répresailles des Scythes.